

R. Facsády Annamária: „Forma bonum fragile est...” Szépitkezés a római korban. Archaeolingua, Budapest, 2013, 142 oldal, €16.

A római nők szépségápolással kapcsolatos trükkjei – épp a női cicomákról elég rosszmájúan vélekedő költők beszámolója miatt – gyakran színesítik az ókori élet mindennapjainak leírásait. Irodalmi kuriózumnak számít a 20. századi magyar irodalom egyik legkiválóbb alkotójának, Szabó Magdának a római szépségápolásról szóló doktori disszertációja. Az avar kor régészeti emlékeinek kiemelkedő kutatója, Kovrig Ilona is dolgozott fiatalkorában egy ókori szépségápolással foglalkozó munkán. Az *Ókor* folyóirat közvetlenül megindulása után egy teljes számot szentelt az ókori kelet és a görög–római világ öltözködésének és testápolási kultúrájának, hiszen a témakör feldolgozói nemcsak a tudományos kutatók érdeklődésére, de a szélesebb olvasóközönség figyelmére is számíthattak.

R. Facsády Annamária munkája a terület szinte minden aspektusát igyekszik a források adta lehetőségek függvényében feltárni. Szabó Magdához képest, aki mint klasszika-filológus elsősorban a korabeli auktorokra támaszkodott, Facsády a költők, tudósok és az egyházatyák művei mellé beemeli az epigráfiai forrásokat és az ide vonatkozatható régészeti leleteket is. A ránk maradt, még restaurálatlan tárolóedényekben fellelhető *unguenta* (azaz kenőcsök) meghatározásánál pedig szerepet kap a természettudomány. A temetőkben és főként a fürdők területén előkerült tárgyak vizsgálatánál napjainkra különösen fontos lett a leleteken megőrződött illatszerek, kenőcsök nyomainak anyagvizsgálata. Egy 2003-ban egy londoni ásatáson előkerült téglában nemcsak a mai hidratáló krémek elődjének tekinthető kenőcs maradt meg, de egykori használójának ujjlenyomata is kivehető (28–29 o.). A római férfiak és nők testkultúrájáról, szépségkultuszáról szóló összegzéshez ismerni kellett az ókori szerzők ide vonatkozó munkáit, a korabeli művészeti ábrázolásokat és a több évszázad alatt felgyűlt régészeti tárgyak sokaságát is. A könyv egyik érdeme, hogy a szerző a retrospektív összefoglalások ismertetése, kritikája mellett követi és felhasználja a legfrissebb szak-

irodalmat, ásatási jelentéseket. A kortársak által is inkább kárhóztatott, mint dicsért szépségápolási, kozmetikai eljárások minősítésénél tárgyilagosan foglal állást, mikor hangoztatja, hogy a Római Birodalomban társadalmi elvárás volt az ápoltság, de ezzel együtt a túlzásba vitt szépitkezés elutasítása is (7. o.).

A szerző külön tárgyalja a Róma városára és Itáliára vonatkozó adatokat, illetve a Pannoniából, a Birodalom egyik katonailag ugyan jelentős, de mégis csak perifériális provinciájából ránk maradt ábrázolásokat és régészeti leleteket. A kötetben tárgyalt témakörök mindegyikénél láthatjuk a pannoniai kitekintést, hiszen a gazdag helyi régészeti anyag mind itthon, mind külföldön kiemelt érdeklődésre számíthat. A provincia leleteinek külön fejezetekben való tárgyalása didaktikailag igen helyes választás volt, eltérően a nemzetközi szakirodalom hasonló feldolgozásaitól, ahol az érdeklődő a közismert pompeii, herculaneumi leletek tömegéből kénytelen „kibányászni” a helyi sajátosságokat.

A szerző először a témája szempontjából vizsgálható írott forrásokat ismergeti. Az általa felhasznált auktorok közül válogatva korabeli irodalmi források, szerelmes versek, maró szatírák helyett inkább a természetrajzi leírásokra helyezi a hangsúlyt. A súlypont a természet-tudományi, orvosi munkákon van: id. Plinius *Naturalis historiájából* merít, vagy a katonarvos Pedanius Dioscorides kozmetikumainak és orvosságainak receptjeit elemzi, hangsúlyozva, hogy fennmaradt korabeli források – műfajuktól függetlenül – a Kr. u. 1–2. században íródtak. A későbbi korokra, sőt Pannonia mindennapi életére vonatkozólag is csak a művészeti alkotásokra és a régészeti leletekre tudunk támaszkodni.

A Birodalom egészére nézve is, sajnos, minimális számban maradtak fenn színes és az apró részletekre kiterjedő ábrázolások, ahol akár a fülbevalók vagy a hajtűk, nyakláncok stb. jól kivehetőek. Az aprólékos részletek élethű ábrázolása kapcsán a fayumi, színes, fényképet idéző részletességű múmiaportrék mellett még a syria-palmyrai reliefeket tudjuk megemlíteni, bár sajnos színviláguk nem rekonstruálható. A provinciális ábrázolásokon a viseleti tárgyak azonosítása nehéz és sokszor vitatható, ami az erősen megrongálódott pannoniai köemlékekre még fokozottabban igaz.

A régészeknek a haj- és ékszerveiselettel, ruházattal kapcsolatos megállapításait nagyon komoly kutatómunka előzi meg, a sírköveken egy viselet részleteinek meghatározása nem kisebb munka, mint egy sérült felirat szövegének kiegészítése. Facsády ezen a területen is több, igen fontos megfigyelést tesz, ilyen például a hajválasztékdísz azonosítása (47. o.) A sírsztélék ábrázolásai mellett a könyv érinti a numizmatikai anyagban, az érmeiken látható ábrázolásokat is.

A régészeti leletek ismertetésénél a szerző elveti a múzeumi tárgykatalógusok leírásának gyakorlatát, magát a test- és arcápolás folyamatát igyekszik követni. Először beszél a kozmetikai módszerekről, a római nők által használt kenőcsökről, illatszerekről, festékekről, majd ezután kerül sor a tényleges régészeti leletek bemutatására, az ezeket a tárgyakat tartalmazó tégelyek, ládikák leírására, és végül azoknak az eszközöknek a részletezésére, melyeket a *make up*-hoz használtak.

A szépségápolás szempontjából a rómaiak számára is a tisztaság, a rendszeres fürdés volt a legfontosabb. A római fürdőkultúra rövid taglalása után belépünk a római asszonyok szobájába, és követhetjük az arc kikészítésének különböző fázisait, a frizura elkészítését, és megismerkedhetünk az általuk kedvelt illatszerekkel. Végül a ruha felvételére és a különböző ékszerek kiválasztására is kitér a szerző. A monográfia mindközben bepillantást enged azoknak az arcápolóknak, arc- és hajfestékeknek a kémiai összetevőibe, melyek nyilvánvaló egészségkárosító hatásuk miatt sok esetben joggal borzasztják el a mai olvasót.

A különböző témakörök sorrendjének a megválasztásánál talán szerencsésebb lett volna közvetlenül az arcápoló kozmetikumok után tárgyalni a parfümök és festékek összetevőit, mivel a rájuk vonatkozó források és a korszak, melyből adataink származnak (Kr. u. 1–2. század), nagy vonalakban azonosak.

A római nők festői hajviselete, amely időnként szinte hajszobrászati alkotásnak hat, kiemelt fejezete a könyvnek. A hajviselet és a frizurák változása pontosan követhető egészen a Birodalom összeomlásáig, előbbinek (a császárnők által diktált divat szolgálja miatt) fontos datáló szerepe is van. Ennél a fejezetnél sokat segítené az olvasókat, ha

a szerző által felsorolt uralkodónok vagy családtagjaik keltező értékű hajviselet-változásait egy rajzos táblán is követni lehetne.

Amint említettem, a kötet fontos érdeme a legújabb kutatások, elméletek követése, és ha szükséges, kritikája is. Ilyen Janet Stephens úgynevezett hajvarrás-elméletének hipotézise. Ezt az elképzelést a magam részéről, a szerzővel egyetértésben, a korabeli források hiányában igen megkérdőjelezhetőnek vélem. A varrótűk Stephens által speciálisnak vélt típusai nem jelentenek meggyőző bizonyítékot, és a kutató nem veszi figyelembe a mediterrán térség lakóinak sajátos hajtípusait sem. A kiegészítő hajdúsítás ötlete inkább a mai fodrászgyakorlat spekulatív kivetítésének tűnik.

A Római Birodalom előkelő asszonyai sminkjének, frizurájának és a hajviseletük kiegészítőinek jellemzésénél a szerző kiemeli a színek szerepét. Ma már az ókori épületek szobrainak vizsgálata a Winckelmann által csodált, a hófehér márvány hideg eleganciáját sugalló világot egyértelműen megcáfolta. Az ókori görög-római szobrok színesek voltak, s mint Facsády rámutat, a római előkelő nők is ezeket a szobrokat utánozták világítóan fehérre festett arcbőrükkel és az erősen kihúzott szem- és szájkontúrokkal. (Itt jegyezném meg, hogy a monográfia régészeti illusztrációi közül a britanniai kelta bronztárgyak szemkihúzó eszközként való, R. Jackson-féle rekonstrukcióját nem tartom meggyőzőnek, lásd 35–36. o.).

A kirívó színek kedvelése jellemezte a római nők ruházódását is. Ruházatuk kevés darabból állt, ezek szabása igen egyhangú volt, így a nők különböző élénk színekkel és változatos ékszerekkel tették dekoratívvá megjelenésüket. A régi Róma asszonyainak a világot idéző filmek, ismeretterjesztő könyvek mögött leggyakrabban Lawrence Alma-Tadema festményei húzódnak, ő volt az a modern művész, aki először fel merte és fel tudta idézni a római öltözködés színpompáját, még olyan vallásos témában is, mint Paula és Szent Jeromos beszélgetését ábrázoló festményén (1898).

A ruházat mellett a könyv egyik legterjedelmesebb fejezte az ékszerek leírása, ami a szerző pannoniai kutatásainak fő vonulata, és az illusztrációkon látható tárgyak többsége is az Aquincumi Múzeum gyűjteményének darabja.

Az ékszerekre minden korban igaz, hogy a sminknél, a frizuránál és a színes ruháknál még inkább kiemelik viselőjük különleges megjelenését, ugyanakkor lényeges szerepük van a vagyoni megőrzésében, felhalmozásában. Ennek fényében fontos a szerzőnek az a megállapítása, hogy az ékszerek értékét a római korban a felhasznált anyagok minősége és mennyisége adta, kisebb jelentőségű volt a ráfordított munka és az ékszer egyedisége (99. o.). A művészettörténeteket és régészeket pedig éppen a technikák érdeklik, amelyekről részletesen olvashatunk a könyvben. A szerző követi a nyersanyag beszerzésének útját egészen az ékszerek értékesítéséig. Nagyon találó címet kapott a „Fejtől a lábbig díszítmények” című alfejezet, melyben Facsády a hajtűktől kezdve a cipőket borító díszekig összefoglalja azokat a régészeti leleteket, amelyekről a korabeli források is beszélnek. Vajon miben örizték a nők kincseiket, voltak-e „széffeik”? Erről idézi a szerző Martialis anekdotáját egy bizonyos Cleriusról, akinek minden ujján hat gyűrű volt, mivel gyűrűtartó doboz hiányában nem veheti le azokat (115. o.).

A kötet végén a férfiak testápolásáról, haj- és szakállviseletéről, valamint ruhadarabjaikról is találunk egy rövid fejezetet.

A könyv egyik nagy erényének tartom, hogy a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan feltünteti a szépségápoláshoz kötődő tárgyak latin elnevezéseit, amennyiben azok hitelesen megállapíthatók. Sajnos voltak olyan évtizedek, amikor ezek használatát az elavult, régiségtani iskolás szemlélet tudománytalan, idejétmúlt maradványának tekintették. Pedig a latin megnevezések – különösen a magyar nyelvű publikációk esetében – a különböző nyelvek néha mesterségesen kiöltött terminus technicusaival szemben sok esetben egyértelműbben utalnak az egykori tárgy funkciójára.

A kötet kivitelezése, a gazdag képanyag kiváló minősége az Archaeolingua Kiadó érdeme.

T. Bíró Mária

Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai. Szerk. Déri Balázs. ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 2013, 316 oldal.¹

Az étkezés nem csupán létfeltétel, de rituális tevékenység is. Minden vallásban fontos és megkülönböztető szerepe van az ételekhez és azok elfogyasztásához kötődő szabályoknak, annak, hogy mikor, hol, mit, hogyan ehethat az adott hitrendszer követője. Az étkezés mint univerzális vallási jelenség tehát joggal lett témája az ELTE BTK-n működő Vallástudományi Központ 2012 novemberében megrendezett konferenciájának. A vallástudományi konferenciák sorában a harmadik volt a *Convivium*: az immár hagyományos sorozat első rendezvénye – amelyet 2010-ben rendeztek – *A liturgikus gondolkodás alakzatai Pázmány Péter korában* címet viselte. Egy évvel később következett a *Conversio*, amely a megtérés, betérés, áttérés, térítés jelenségét vizsgáló előadásokat vonultatott fel. (Az e konferencia anyagából készült kötetről lásd jelen számban Herner Máté recenzióját. A szerk.) Az étkezési előírásokat bemutató-elemző konferencia 2012. november 6–7-én zajlott. 2013. november 19–20-án került sor a negyedik konferenciára, *Religio(nes)* címmel.

A *Convivium* – Déri Balázs bevezetőjét követő – hat fejezete, amelyekbe a tanulmányokat csoportosították, nagyjából a konferencia szekcióbeosztását tükrözi. Az első fejezet nem más, mint Kalla Gábor, Raczky Pál és V. Szabó Gábor közös tanulmánya, „Ünnep és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján” címmel. Kalla Gábor elméleti bevezetője a lakoma mint társadalmi és rituális jelenség régészeti vizsgálatának különböző szempontjait, módszereit és nehézségeit ismerteti, vázolja a lakoma tipológiáját, végül egy táblázatban mutatja be, milyen nyomai, „anyag lenyomatái” jelenhetnek meg az étkezéseknek a régészeti feltárások során. A teoretikus felvezetést három esettanulmány követi. Raczky Pál Polgár-Csőszhalom neolitikus lelőhelyét ismerteti, majd a feltárás során előkerült, lakomára utaló jeleket. V. Szabó Gábor tanulmánya a